The background of the cover features a detailed illustration of a vampire. The vampire has a human-like face with dark, sunken eyes and a wide, toothy grin. Its body is a mix of dark, textured skin and exposed skeletal structures, particularly in the arms and legs. The vampire is shown from the waist up, holding a severed human head in its right hand. The overall color palette is dominated by dark browns, blacks, and oranges, creating a macabre and gothic atmosphere.

Giuseppe Maiello

Vampirismus

&

Magia posthuma

Vampirismus v kulturních
dějinách Evropy

Vampyrismus
a
Magia posthuma

NAKLADATELSTVÍ EPOCHA

MAGIA
POSTHUMA
PER JURIDICUM
ILLUD
PRO & CONTRA
Suspensio Nonnullibi
JUDICIO
Investigata

CAROLO
FERDINANDO
DE SCHERTZ,
ÆRÆ SALUTIFERÆ
UBI
PACISCENDVM.

1764. *Cum Licentia Ordinarij.* 1764

Olomucij Moravorum, Typis Ignatij
Rosenburg.

Giuseppe Maiello

VAMPYRISMUS
A
MAGIA POSTHUMA

Vampyrismus v kulturních dějinách Evropy

a

Magia posthuma

Karla Ferdinanda Schertze

(první novodobé vydání)

**NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA**

Recenzovali

Prof. PhDr. Ivo Pospíšil, CSc.

PhDr. Martin Profant, Ph.D.

Copyright © Giuseppe Maiello, 2005, 2014

Volume compilation © Giuseppe Maiello, 2014

Translation of *Magia posthuma* © Martin Borýsek, 2014

Czech Edition © Nakladatelství Epoque, Praha 2014

ISBN 978-80-7425-993-7 (PDF)

Obsah

Vampirismus v kulturních dějinách Evropy

	Předmluva ke druhému vydání	7
	Úvod k prvnímu vydání	12
	První část	15
	Etymologická východiska	15
I	Od srbských hřbitovů k anglickému parlamentu . .	22
	I.1 Nejznámější projevy vampyrismu ve střední a jihovýchodní Evropě v 17. a 18. století . .	22
	I.2 Teologické diskuse o upírech v 18. století . .	41
	1.2.1. Němečtí teologové	41
	1.2.2. Oficiální katolická interpretace I: Giuseppe Davanzati	43
	1.2.3. Oficiální katolická interpretace II: Augustin Calmet	53
	1.2.4. Epilog	58
II	Upíři v evropských zemích	59
	II.1 Upíři a vlkodlaci v klasické kultuře. Orientální vlivy	59
	II.2 Upíři a vlkodlaci v lidové slovesnosti severní Evropy. Paralely s magickými příběhy	71
	II.3 Vampyrismus a vlkodlactví na britských ostrovech	82
	II.4 Vlkodlaci ve Francii a v Itálii	92
	II.5 Nachzehrer v německé jazykové oblasti . . .	98

II.6	Upíři ve střední a východní Evropě	113
	II.6.1. Upír a mora ve středoevropské lidové slovesnosti	113
	II.6.2. Upír ve východoevropské kultuře . . .	133
	II.6.3. Upíři na Balkáně a specifické rysy vampyrismu	146
	Druhá část	167
I	Současné teorie o původu vampyrismu	167
	I.1 Teorie „zápasu o plodnost polí“, neboli upír jako šaman a antišaman	167
	I.2 Teorie „moderního“ původu	171
	I.3 Teorie univerzálního či prehistorického původu	178
	Závěry	187

Magia posthuma

Magia posthuma	191
-----------------------	------------

Přílohy

I	Filinnion a Machatés	217
II	Zpráva Pittona de Tournefort	220
III	Remarques sur le vampyrisme de Silesie	224
IV	Dekret Marie Terezie	231
	Resumé	232
	Bibliografie	235
	Rejstřík	256

Vampyrismus v kulturních dějinách Evropy

Předmluva ke druhému vydání

Vampyrismus v kulturních dějinách Evropy byl poprvé vydán v dubnu 2005. Kniha rychle zmizela z pultů, a po několika měsících následoval dotisk.

Věřil jsem tehdy, že po vydání knihy budu moci – poté co jsem přípravným studiem strávil nad ní více než pět let – uložit upíry do truhly, tak jak to svého času udělal Frank Wollman, když dokončil studie o upírech a Bílé paní. Nestalo se tak. Ozývaly se různé televizní stanice a noviny, vysoké školy, knihovny, muzea a organizátoři setkání mladých lidí, a všichni mě zvali k rozhovorům o daném tématu.

Zájem o knihu byl pravděpodobně podnícen výběrem tématu, ale možná i ovlivněn skutečností, že mé kulturní zázemí mě nutilo – a stále nutí – setrvat na minimalistické úrovni, k níž jsem dospěl na základě hermeneutické tradice z konce dvacátého století, ve které jsem byl vychován. Mnozí zájemci chtěli tedy poznat autora osobně v důvěře, že některá ne zcela jasná interpretační vodítka by mohla být objasněna jím samým.

Současně se citáty i výňatky z *Vampyrismu* objevily na nesčetných internetových stránkách a v nemalém rozsahu i v tištěných publikacích, aniž se kdokoliv dotázal autora na souhlas.¹

Text *Vampyrismu* se může čtenáři na první pohled zdát téměř chaotickým. Bude-li ho však číst s ohledem na metodiku, pak

¹ Viz například publikaci s názvem *Měsíční kámen* (Kokeš – Šotkovský 2011), distribuovanou v Městském divadle Brno, vydanou bez autorizace nebo přinejmenším předchozího upozornění.

pochozí, že čtení v hermeneutickém kruhu jej dovede z jedné strany na druhou. Vytrhne-li se z něj pouze část, jak se stalo na netu, anebo jak činili ti, kdo chtěli zpestit či naplnit své publikace o „vampýrech“, ničí se diskurs založený na celku a na interpretaci (ve smyslu tlumočení nebo výkladu celku). Řešením bylo nové vydání knihy, aby se zainteresovaný čtenář mohl sám – bez zprostředkovatele a dle své libosti – projít vampyrismem v evropské kultuře.

To je i hlavním důvodem, proč se toto druhé vydání neodlišuje zásadně od prvního – až na drobné opravy pravopisné či korekce rejstříku.²

Po dohodě s vydavatelem přidáváme jako bonus text *Magie posthuma*, kterou z latiny přeložil Martin Borýsek. Jedná se o světově první překlad tohoto spisu do moderního jazyka. Spis poprvé a naposledy spatřil světlo světa v roce 1704. Při studiu vampyrismu byla *Magia posthuma* jedním z nejcitovanějších textů, ale od druhé poloviny 19. století jej už téměř nikdo nemohl citovat z první ruky, a tak si dnes mnozí (mimo Českou republiku) myslí, že se jedná o ztracenou knihu, kterou již nelze dohledat. Nyní je zde, k dispozici českému čtenáři, který může snad i pochopit obavy vzdělaného moravského právníka Karla Ferdinanda Schertze.

S Martinem Borýskem jsme se shodli, že rozluštíme také poznámkový aparát *Magie posthuma*. Podařilo se nám převést do moderního způsobu citací téměř všechny Schertzovy odkazy. A dokonce jsme i něco přidali. Vyšla z toho zajímavá bibliografie, která bude, doufejme, nadále užitečná nejenom pro nás.

Existuje několik recenzí prvního vydání. Negativní jsem zaznamenal tři: jednu seriózní od Martina Nodla v Literárních novinách (Nodl 2006), zbylé dvě – vydané v periodikách *Český*

² Ostatně, jedna z mých základních myšlenek, a to, že nesmíme automaticky spojovat upíra s pijavicemi, není ještě vyvrácena. David Keyworth (2007) sice analyzuje fenomén úplně z opačného konce než já, ale například Koen Veirmer z Univerzity Paris Diderot považuje redukování Keyworthu na upíra coby „nemrtvého, který nenasytně žízni po krvi“ (op.cit.: 56) za „rudimentální a laciné“ (Veirmer 2010: 2).

lid a Dějiny a současnost – jsou tak slabé, že si jejich autor nezaslouží být citován.

Nodl se zlobí, domnívá se, že jsem se distancoval od Carla Ginzburga. Ve skutečnosti bylo dílo tohoto italského kulturního historika jedním z hlavních zdrojů mé inspirace (musíme vzít v úvahu skutečnost, že Ginzburg nezná slovanské jazyky). Je však pravda, že se po přečtení prvního vydání *Vampyrismu*, na které odkazuje recenzent, mohlo opravdu zdát, že jsem se od Ginzburga distancoval. Na vině byla moje neobratná čeština, v dotisku byla však chyba již opravena.

Ohledně zbylých negativních recenzí nezbývá než připomenout obecně platnou skutečnost, že má-li recenzent osobní problémy s autorem recenzovaného díla, obvykle to neprospívá kvalitě recenze. Uspořádá-li pak své „recenze“ jen na tomto základu, pak se nejen sám diskvalifikuje, ale hlavně tak může poškodit reputaci prestižních časopisů, které dané recenze publikovaly, aniž si prověřily, řekněme nábožensko-politickou provenienci autora. A nepřečetl-li recenzent zjevně knihu až do konce, musí jeho pokus o interpretaci selhat.³

Složitost hermeneutické metody a uvědomělého minimalismu může samozřejmě vytvářet určitá nedorozumění. Kdo ale nejvíce vnímal smysl *Vampyrismu*, byla mladá generace, která, ačkoli byla hluboce dotčena kvůli tomu, že jsem definitivně zlomil tu umělou vazbu mezi prastarou vírou v upírech a oblíbeným „hrabětem Draculou“, byla schopna ocenit mou snahu o zdůraznění historického významu tohoto fenoménu, a to bez ohledu na opakující se lékařské a psychologické stereotypy.

Uvádíme proto opět na trh toto nové vydání, a tak se mohu vrátit mezi naše staré hrdiny a hrdinky. Ti jsou dnes už dost známí i díky tomu, že v roce 2006 bylo konečně v češtině vydáno dílo *Dissertations sur les apparitions, des anges, des démons et des esprits* Augustina Calmeta (Kozák 2006). Editor reorganizoval

³ Stručná a kritická odpověď recenze *Vampyrismu* vydaná v Českém lidu se objevila v diplomové práci Veroniky Klozíkové s názvem *Vampyrismus a jeho projevy v pohřebním ritu*. Práce je k dispozici na internetu na stránkách brněnské Masarykovy univerzity (Klozíková 2008: 95–96).

disertaci tak, aby Calmetův hermeneutický přístup vypadal systematictější, skoro – řekl bych – pozitivističtější.

I já sám jsem však nešel nad rámec toho, co jsem napsal téměř před deseti lety. Zkoušel jsem například vypátrat anonymního W.S.G.E., ale neúspěšně. Navíc se domnívám, že ani tento objev by zásadněji nezměnil podstatu mých tehdejších úvah. Kromě vydání Calmetovy disertace se objevila další studie, která vede určitý otevřený dialog s *Vampyrismem*. Například lékařský přístup ke zkoumání posmrtných jevů se stal centrem pozornosti Lubomíra Prokeše (2007) a se stejným zájmem jsem četl bakalářskou práci Moniky Slezákové, která probádala archivy v Bruntálu a v Opavě, v nichž našla původní vyprávění o upírech (Slezáková 2011).

Zatímco vyšlo první vydání *Vampyrismu*, objevila se další základní studie, kterou jsem nemohl tenkrát zmínit, ale rád bych ji zmínil alespoň tentokrát: *Narození a smrt v české lidové kultuře* od Alexandry Navrátilové (Praha, Vyšehrad, 2004).

V českém jazyce pak vyšly překlady dvou prací Boba Currana: *Vampyres, A Field Guide to the Creatures That Stalk the Night* (Curran 2007), a *Biblio Vampiro: An Essential Guide to Vampires and, More Importantly, How to Avoid Them* (Curran 2011). Jedná se zřejmě o dvě nejlepší díla slavného irského novináře, jejichž kvalitu lze však jen stěží věcně diskutovat.

Do českého jazyka byl také přeložen *Das Vampirbuch*, slušné dílo německých indologů Ditteho a Giovannioho Bandiniových (2009). Kniha má určitě vyšší kvalitu než výše uvedená díla Boba Currana, avšak chybí zde odkazy na díla napsaná ve slovanských jazycích. Navíc *Das Vampirbuch* – alespoň podle mého názoru – příliš oplývá postmoderní upíry, nebo tzv. psychickými upíry, a věnuje zbytečně mnoho stran „hraběti Draculovi“.⁴

⁴ K tématice se naopak seriózněji staví nakladatelství Argo, které se rozhodlo přeložit knihu *Prima di Dracula*, kterou vydal v roce 2011 toskánský řečtinář Tommaso Braccini. Braccini analyzuje především *vrykolakes*, tj. řecké upíry, a bezpochybně předkládá nové a relevantní zdroje ke studiu vampyrismu v Řecku. Stejně jako já, a pravděpodobně nezávisle na mně, se Braccini také pozitivně staví k sekundárnímu pohřbívání, ale nemá mož-

Další pokus o probádání vampyrismu v rozsáhlé archeologické literatuře v českém jazyce uskutečnila Veronika Klozíková (2008). Mladá brněnská badatelka vyčerpávajícím způsobem pokračuje v linii Zdeny Krumphanzlové (1961; 1964), ale odkazuje také (ovšem z neutrálního pohledu) na kritické poznámky Pavlíny Maškové (2004) vůči interpretaci hrobových nálezů v Čelákovících, jež jejich objevitel J. Špaček interpretoval v souvislosti s vampyrismem. Osobně mohu dodat, že jsem navštívil lokalitu „Korea“ neboli „Mrchovláčka“ v Čelákovících a byl jsem přítomen rekonstrukci původní polohy koster provedené doktorkou Petrou Stránskou z Archeologického ústavu AV ČR. Nejsem archeolog a nechci se pouštět do subtilnějšího sporu. Ostatně nepovažuji tzv. čelákovické upíry za klíčové ke studiu vampyrismu, a již proto se do polemiky nezapojím.⁵ Mohu jenom dodat, že každý alternativní pokus o vysvětlení nálezu může vždy pomoci vědě, protože donutí objevitele k vlastní obhajobě. Nadále však zůstává moje podezření, že existují určité kritiky, které se rodí v kontextu mimovědecky, tj. na základě osobního nedorozumění, a takové by neměly mít místo ve vědeckých publikacích (a pokud to místo najdou, jak se stalo v mém případě, nepatří už v žádném případě do dalšího diskursu).

Ze strany českých archeologů jsem nicméně očekával silnější reakci, když jsem uvedl, že „tápou v teoretických úvahách o systémech pohřbívání v minulosti“. S těmito slovy, možná silnými, jsem doufal, že vyprovokují jejich reakci a také jsem doufal, že začnou vážně uvažovat o důvodech druhotného otevírání hrobů. Někdo to dnes dělá, ale v české vědecké diskusi se tato debata stále zdá být ještě v plenkách.

nost se pohybovat v literatuře psané slovanskými jazyky, a proto docela pasivně přijímá za svou těžko doložitelnou teorii J.-L. Perkovského o těsné spojitosti mezi vampyrismem a bogomilismem (srv. Perkovský 1989: 25–32; Braccini 2011: 87).

⁵ První článek Jiřího Špačka, který poprvé kopal na „Mrchovláčce“, vyšel v roce 1971. Po alternativní interpretaci Pavlíny Maškové (2004) se pak otevřela relativně ostrá debata, která nejspíš není ještě u konce (srov. Špaček 2009, Mašková 2010, Sokol 2010).

Mé nové poděkování proto patří všem, kteří přečetli *Vampyrismus v kulturních dějinách Evropy*, a také těm, kdož bez předsudků kritizovali moji knihu. Zvláštní vzpomínku bych rád věnoval Dušanu Třeštíkovi, který byl kmotrem mého prvního vydání. Byl to právě on, kdo mi poradil, aby kniha byla vydána tak, jak byla vytvořena. Jeho ztráta bude jen stěží kompenzována, ale jeho osobnost navždy zůstane silným zdrojem inspirace pro každého badatele, zabývajícího se výzkumem života a věcí minulých.

Úvod k prvnímu vydání

Na počátku výzkumu vampyrismu jsem si za hlavní cíl stanovil rekonstrukci jednoho zvláštního jevu evropské kultury, o němž jsem se – zprvu mylně – domníval, že je omezen jen na „slovanský svět“, tj. na země obývané národy, jejichž jazyky pocházejí z jediného společného kořene – z praslovanštiny. Současně jsem nepochyboval, že bude třeba rozšířit obzor o země sousední, u nichž lze předpokládat jistý slovanský jazykový a kulturní substrát, tj. o Řecko, Rumunsko, Maďarsko, Furlánsko, Korutany, východní Německo a Pobaltí.

Doufal jsem přitom, že nakonec objevím kulturní fenomén, který bude možno definovat na jedné straně jako obecně slovanský, tj. vyskytující se i na jihu i na západě a i na východě slovanského jazykového areálu, a na druhé straně jako příznačný pouze pro takto vymezenou zeměpisnou zónu. Při studiu této problematiky jsem však postupně zjišťoval, že fenomén tzv. vampyrismu byl zaznamenán prakticky ve všech světadílech. Zejména při četbě prací Roberta Hertze (1907) a Jamese G. Frazera (1934) jsem si uvědomil, že i přes různost definic už dávno existují nepochybné doklady celosvětového rozšíření tohoto jevu.

Nakonec jsem se však vrátil k zeměpisnému omezení, jež jsem si původně zvolil. Považoval jsem za podstatné, že ve střední a východní Evropě byl fenomén vampyrismu živý ještě v 19. století, částečně i poté, a že dokonce v některých vzácných případech přežívá do dneška. Zpráv z jiných světadílů jsem mohl použít ke

komparaci a k lepšímu pochopení středoevropského vampyrismu.

Zdánlivě jsem se zařadil do badatelské tradice představované zejména českými a slovenskými vědci, kterou ve dvacátých letech 20. století završuje studie Franka Wollmana *Vampyrické pověsti v oblasti středoevropské*, jež vycházela na pokračování v Národopisném věstníku československém.

Na rozdíl od Franka Wollmana jsem však od počátku zvolil přístup, zrodilví se v západní Evropě, a to právě v době, v níž vycházela Wollmanova studie. Mám na mysli výzkum Margaret Murrayové z roku 1921, na něž v posledních letech jistým způsobem navazuje Carlo Ginzburg, který zpočátku vyvolal prudkou reakci v části akademického světa, (viz např. 1989). Murrayová na rozdíl od racionalistů 18. století a pozitivistů 19. století (i Wollmana) bere vážně a bez jakéhokoli racionalistického zlehčování zpovědi čarodějnic; podobně i já jsem bral vážně lidová vyprávění o upírech, v nichž jsem shledával základní mýtotvorné prvky.

Úmyslně jsem ponechal stranou jev, kterým se zabývají mnozí západoevropští a američtí autoři, tj. „literárního upíra“ se všemi jeho současnými a postmoderními odvozeninami, jež se zrodily nejen v literatuře, ale především ve filmu. Někteří sice zabrousili i do středoevropského či východoevropského folkloru, domníval jsem se však, že zařazení „hraběte Drákuły“ do studie o upírech by nekonvenovalo české badatelské tradici.

Kromě toho jsem považoval za krajně nevhodné ve vztahu k rumunské národní historiografii začlenit do své práce o upírech životní osudy historické osobnosti valašského knížete Vlada III. Ťepeše, jenž vskutku neměl nic společného s upíry a s pověrami s nimi spojenými. To ostatně už mnohokrát prokázali rumunští historikové.

První část

Etymologická východiska

Zásadní problém, k jehož řešení musíme přistoupit na samém počátku výzkumu vampyrismu, abychom se v dalším postupu vyhnuli nejasnostem, je objasnění původu slova upír. V široké veřejnosti, ale i mezi mnohými odborníky, kteří se zabývají upírem v literatuře, převažuje emfatická představa o záhadnosti tohoto slova, jež je údajně původu tureckého, maďarského, bulharského či srbského nebo obecně slovanského, rumunského, řeckého a tak podobně.

K této otázce bylo uveřejněno značné množství názorů, a považovali jsme za potřebné je utřídit a prozkoumat důvody tak nápadných rozporů.

Rumunský původ slova můžeme vyloučit hned zkraje, neboť je lingvisticky nepřijatelný; neodpovídá mu totiž žádné slovo latinského původu. Navíc se domněnka o něm objevuje až koncem 19. století, po uveřejnění románu *Dracula* od Brama Stokera (1897), tj. v době, kdy si v západním světě vítězně razí cestu mýtus „upíra Drákuly“, údajně sedmihradského původu. V roce 1972 američtí badatelé Raymond Mc Nelly a Radu Florescu oprávněně oživilí předobraz „upíra Drákuly“ – historickou osobnost Vladu III. Ťepeše, jenž byl knížetem valašským, nikoli sedmihradským, jak se tradovalo pod vlivem Stokerova románu. Vlad III. Ťepeš neměl ve skutečnosti s upíry nic společného.¹

¹ Zejména rumunští historikové jsou pohoršeni tímto absurdním ztotožňováním Vladu III. Ťepeše s upírem, které se stále znovu objevuje i u seriózních autorů. Osobnosti valašského knížete se týká i publikovaný český revidovaný překlad studie Ștefana Andreescu *Vlad Ťepeș (Dracula) între legendă și adevăr istoric*. Další prací o Vladu III. Ťepešovi přeloženou do češtiny

Vlad III. Țepeș

Přestože v Rumunsku byla víra v upíry velice rozšířená a částečně přetrvává dodnes, slovo *vampír* tu bylo až donedávna takřka neznámé, neboť pro tento druh bytostí se používalo označení latinské nebo slovanské, avšak ve variantě „vlkodlak“.

Podobně neudržitelné, jak z hlediska lingvistického, tak i historického, jsou teorie shledávající původ slova upír v řečtině nebo v maďarštině. Řecký původ mu přisuzovali němečtí teologové a lékaři, kteří se v 18. století zajímali o vampyrismus (viz kap. I.2.1). Nebyli to lingvisté v moderním slova smyslu a pravděpodobně se nechali ovlivnit zprávami, v nichž se mluvilo o bytosti jménem *vrykolakas*, což bylo řecké označení pro upíra. Zprávy

je *Dracula – Das Leben des Fürsten Vlad Tepes* (od německého historika Ralfa-Petera Märtna. V tomto případě však jde o zcela odlišné vytyčení problému než u Andreasca, protože základní odkazy na postavu valašského knížete autor přejímá hlavně z německé literární tradice.

Franjo Miklošić

tohoto druhu kolovaly Evropou v 17. a 18. století. Teorii o maďarském původu najdeme ještě dnes v některých starších etymologických slovnících, nebo u Montaguea Summerse (1929). Do konce ji zastávali i někteří současní anglosaští badatelé – vampyrologové (Mc Nelly 1974; Wolf 1975); o jejich chabých znalostech historického a politického zeměpisu Evropy však svědčí to, že pod Maďarsko zahrnují – jak bylo zvykem v 18. století – i ty části Srbska a Slovenska, které kdysi náležely k zemím uherské koruny, a od toho pak odvozují přívlastek „maďarský“.

Přesnější byli pouze lingvisté, i když si na začátku také nevěděli rady. Například polsko-litevský lingvista Stanisław Mikucki odvodil „srbské slovo“ *wampir* z litevštiny *wempti/bibere* (píti) (srov. Matzenauer 1870: 86), zatímco Franjo Miklošić, největší

slavistická autorita své doby, předpokládal, že jak slovo *vampir*, užívané v srbsčině a v bulharštině, tak i varianty *upír* v češtině, *upiór* v polštině, *uper* v ukrajinštině a *upyr* v ruštině jsou odvozeny z tureckého slova *uber*, jímž se v turečtině označovala čarodějnice. Jeho teorie byla poprvé zveřejněna roku 1885 a později do jeho *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*; převzal ji Stefan Hock (1900), částečně i Jiří Polívka (1901a; 1901b).²

Vědecky nejlépe podloženou teorií, z níž vycházíme i v naší studii, je ta, která přisuzuje slovu vampir srbský původ, jakožto variantě staroslověnské podoby slova **opir*‘, doloženého poprvé jako vlastní jméno ve tvaru *Upir* v *Zápisu knih prorockých z roku 1047* (Srezněvskij 1909: 1239). Teorii o slovanském původu výrazu vampir a o jeho odvození z výrazu *upír* podporuje většina běžně užívaných etymologických slovníků, avšak přesvědčivě ji prokázal již v roce 1931 uznávaný francouzský paleoslavista André Vaillant.

Vaillant připomíná především Stullihův lexikon (a poté i slovník Parčićův), v němž je zaznamenáno substantivum rodu ženského *upirina* jako augmentativum od *upir*, podle dubrovnického jazykového úzu 17. století.³

Tvar *upirina* je podle Vaillantova názoru spíše než genitivem plurálu (jak se domníval Palmotić) mírně upravenou podobou slova odvozeného od singuláru *upirin*, což odpovídá bulharskému *vampirin*. Vaillant dodává, že v srbské lidové mluvě jsou prefixy *va-* (*vu-*) a *u-* zaměnitelné, takže nahrazení tvaru *upir* tvarem *vapir* je zcela přirozené v kontextu lidové etymologie. Změnu z tvaru *vapir* na *vampir* je podle něj možné vysvětlit

² Jiří Polívka (1901a: 210; 1901b: 185) souhlasil s Miklošičem, že varianty *upír*, *upior* atd. jsou odvozeny ze severotureckého *uber*; namítal však, že jihoslovanské *vampir* je bližší výrazu *vyāmbura*, jenž ve starobaktrijštině znamenal „děva“, což by mělo v hinduistickém pojetí světa znamenat zářící božstvo.

³ Slovo *upirina/upirinja* použili v 17. století dalmatští básníci Junije Palmotić z Dubrovníku (srov. Pavić 1883: 8) a pak Jerolim Kavanjin ze Splitu (srov. Strosmajer 1861: 471). Slovo si zaregistroval i Mikucki (1855: 113).

„sporadickým, přesto však dostatečně doloženým vývojem nosovky“; viz nář. *dumbok* místo *dubok*, *dumbrava* místo *dubrava*, *prandid* místo *pradjed*, *komprcati* se místo *koprcati* se (srov. např. Rešetar 1907: 153). Tento jev je ještě markantnější u slov cizího původu, která původně patřila ke knižní vrstvě: nář. *tambor* místo *tabor*, *trumpa* místo *trupa*, *ambis*, z italského *abisso*.

K vývoji od tvaru *upír* ke tvaru *va(m)pir* došlo podle Vaillant v Srbsku mezi 15.–16. stoletím, „v období rozšíření srbštiny a slavěnosrbštiny na Balkáně“. Bulharština si v nářečích uchovala srbskou podobu *vapir* (*vpir*, *vepir*), a ta se z Bulharska přenesla až do některých částí Ukrajiny. V srbštině se však prosadila a rozšířila pokročilejší forma *vampir*, která posléze přešla do bulharštiny (*vampir-in*), severní řečtiny (*vampiras*) a od třicátých let 18. století i do ostatních evropských jazyků.

Abychom se v našem pojednání vyvarovali všech dvojnárodností, zbývá nám ještě jasně definovat původ slova *upír*. Především je třeba připomenout, že probíráme-li se etnografickou literaturou 19. a zčásti i 20. století, pocházející ze zemí střední a východní Evropy, zjišťujeme, že pojmy upír a vampyriismus nejsou nutně spjaty s vysáváním krve. Např. Frank Wollman uvádí, že „upír (v užším významu) je mrtvý, který opouští hrob a ohrožuje živé“ (Wollman 1921b: 46). Tato charakteristika, byť se nám nemusí jevit jako definitivní, umožňuje rozšířit výzkum i na bytosti, jež nebyly považovány za upíry, a to buď proto, že tento termín ještě nebyl znám, anebo – v horším případě – proto, že je spojován pouze s těmi, kdo sají krev, nebo s těmi, kdo vyznávají jakousi patologickou formu kultury, jako např. určitá část americké mládeže, jež se fascinována upířským mýtem oddává hrám à la Gilles de Rais či Alžběta Báthory, oblíbená zejm. u ženského pohlaví.

Slovo „upír“ však samo o sobě neobsahuje „krvelačný“ prvek, což ostatně také prokázal André Vaillant. Aby dospěl k původu tohoto slova, znovu odkazuje k „lidové etymologii“ a také k Dalovi (1882: 506); uvádí, že v lidovém jazyce, jímž se mluví v Nižním Novgorodě a Kostromě, je *upyr* 'takový člověk, který je zlý a tvrdohlavý, urputný, úporný. Při hledání kořene slova pokračuje Vaillant ve své analýze takto (1931: 678):

Jsou známa dvě slova, v nichž nacházíme prvky slova upiri, nikoli jako etymologické abstrakce, nýbrž v jasných a živých gramatických formách: na jedné straně je to staroslověnské (Supr.) ušidi „prchající“, maskulinum se sufixem -i-, odvozeným od slovesa se zdloženým kořenem šid vyvinutým až slovansky (typ deverbativního výrazu na -i- odvozeného od nedokonavého slovesa a některých dalších deverbativních tvarů); na druhé straně je to praslovanská složenina *notopiri „netopýr“, což také musí být staré maskulinum na -i- (typu medvědí) obsahující slovesný kořen *per- se stejným zdloženým stupněm; ponecháváme stranou dialektní formy kašub. šatopierz „netopýr“ srbochorv. vitropir „Windbeutel, tète brulée“, jejichž interpretace by byla nejen obtížná, ale zřejmě i bezcenná. Upiri tedy musí být stará slovesná odvozenina mužského rodu na -i-, obdobného typu jako ušidi. Příklad uváděný Miklošičem – sloveso uprěti „vyrazit“, „vznést se“ – je ojedinělý a dvojnásobný (slavěnosrbština), avšak sloveso bez předpony slovesné je doloženo ve staroslověnsčině i v ruské staroslověnsčině ve tvaru přítomného času pere-, s významem „vzlétnout“, „vznést se“, viz např. Supr. 390, 10 perętu aniptantai; toto sloveso je dokonavého vidu, s odpovídajícím tvarem nedokonavým pariti petestai (Supr. 353, 10–11 paręšte); je to stejné sémantické vyhranění kořene *per- jako to, jež nacházíme ve druhé části složeniny *notopiri „co létá v noci“. Aniž bychom chtěli příliš zúžit význam složky -piri, musíme považovat slovo upiri za variantu ušidi „prchající“ a interpretovat je jako „ten, kdo uniká“ (např. tím, že odletí).

Na základě těchto úvah budeme tedy používat výrazu upír tam, kde půjde o jednání nepokojné duše, jež opouští tělo po smrti nebo během spánku. Z téhož důvodu jsme začlenili do našeho výzkumu také vlkodlaky a mory. Pokud jde o vlkodlaky, domníváme se na základě Proppových studií, že proměna v divé zvíře představuje zajisté přechod do světa mrtvých. Morami se zabýváme proto, že v lidových pověrách celé Evropy to jsou bytosti odjakživa upírům blízké, avšak rozdvojení těla a duše je u nich ještě nápadnější než u upírů, kteří v noci vstávají z hrobů; navíc kořen jejich pojmenování **mor-* je ve všech indoevropských jazycích spojen s představou smrti.

V etymologických slovnících a etnografických příručkách střední a východní Evropy nacházíme kromě toho dlouhou řadu označení pro upíra, jež nejsou přímo odvozena od společného kořene **gpir*, ale prozrazují nejrůznější jazykové a kulturní vlivy (např. klasickou latinu nebo jihoslovanské dialekty v některých rumunských výrazech; kalky ze staré řečtiny nebo jihoslovanské vlivy v některých řeckých výrazech; starou řečtinu a křesťanskou ideologii v některých ruských výrazech atd.). Jde o výrazy jako *plutenik* [z praslovanského **pl t* = tělo, tedy „převtělený“], *vuk*, *vukodlak*, *volkodlak*, *ukodlak*, *kodlak*, *kudlak*, *kudlják*, *vukozlak*, *vrkolak*, *vulkolak*, *vukoylačina*, *grobnik*, *gromnik*, *kosak*, *prikosak* [z *kosa*, tedy „ten s kosou“, „žnec“], *talasam*, *talasum*, *vjedogonja*, *vidogoja*, *vedomec*, *vedarez*, *tenac*, *tenjac*, *medovina*, *strigun*, *štrigun* v jihoslovanských zemích, *vjeszczi* u Kašubů *strigoj*, *strigoaică*, *vřcolac*, *pricolici*, *șișcoi* v Rumunsku, *vrykolakas*, *vourkolakas*, *tumpaniayos*, *katachanas*, *sarkomenos*, *karkantaros* v Řecku, *karchanzhol*, *hwgat*, *kukudhi* v Albánii, *eretik*, *eretnik*, *eretica*, *eretnica*, *erestun*, *poluverec*, *poluvertsik*, *poluvernik* v Rusku, *Nachzehrer* v Německu a ve Slezsku, atd.

K některým z výše uvedených termínů se vrátíme během dalších úvah.

I Od srbských hřbitovů k anglickému parlamentu: upír jako mezinárodní fenomén

I.1 Nejznámější projevy vampyrismu ve střední a jihovýchodní Evropě v 17. a 18. století

Slovo „vampyr“ je nepochybně nejfrekventovanějším ze všech výrazů pocházejících z folklorní tradice jihoslovanského lidu. Začalo se šířit prostřednictvím tisku od roku 1725, předtím bylo známo v němčině (ovšem coby součást širší erudované studie v latinském jazyce),⁴ a pronikalo do ostatních světových jazyků. Zájem tisku se však mohl projevit až poté, co několik vzdělanců analyzovalo některé z četných příhod, které se běžně odehrávaly ve vesnicích a na venkově po celé Evropě. Na konci hrůzyplného období takzvaných „honů na čarodějnice“ se učenci začali zajímat o upíry, neboť víra v takové nadpřirozené bytosti představovala jeden z nejvýraznějších pozůstatků evropské předkřesťanské minulosti, známé spíše pod poněkud hanlivým přívlastkem „pohanská“.

Prvním z těchto proslulých upírů, na něž se zaměřila pozornost učenců, byl istrijský vesničan Jure Grando. Zemřel roku 1656, avšak v roce 1672 byl exhumován a stát jako upír. Jeho případ vešel ve známost díky spisu Johana Weicharta Valvasora z roku 1689. Tento spis krátce poté komentoval Erasmus Francisci (1690) a od něho se pak příběh venkovana z Istrie rozšířil během 18. století do veškeré evropské literatury o upírech.

Podle Valvasora se Jure Grando, rolník z obce Kringa, „navrací v noci“ šestnáct let po své smrti a pohřbu. Zjeví se faráři, který ho před šestnácti lety pohřbil. Poté se nepravdělně zjevuje mnohým dalším lidem, ovšem vždy v noci; klepe u nich na dveře, a tím přivolá jejich smrt; tam, kde zaklepal, vždy za pár dní někdo zemře. Navštíví i svou ovdovělou manželku, „spí s ní, ale ona, protože cítí vůči mrtvole silný odpor, se vypraví za rychtářem jménem

⁴ Srov. Ranft (1725: 6).

Johan Weichart Valvasor

Mihio Radetić a poprosí ho o ochranu před tak dlouho mrtvým manželem. Rychtář požádá několik statečných mužů o pomoc při nebezpečném podniku; Jure Grando vskutku budí velikou hrůzu, neboť je známo, že způsobil smrt několika lidí a že v noci trýzní svou ženu“. Padne rozhodnutí zaútočit na neúnavného nočního návštěvníka a „učinit přítrž jeho řádění“. Devět mužů se večer vydá na hřbitov se dvěma lampami a krucifixem. Poté co otevřou hrob, naleznou v něm „tělo s růžovým až ruměným obličejem, který se na ně směje“. Toto odhalení způsobí, že „většina těchto lovců přízraků ucouvne a rychle prchá pryč“. Rychtář oněch devět mužů povzbudí, aby se vrátili k otevřenému hrobu, a poradí jim, aby si s sebou vzali „hlohový kůl s pořádně ostrou špicí“. Tak se také stalo, avšak mrtvolu se nedařilo probodnout, protože špičatý kůl nemohl proniknout povrchem těla. Během těchto pokusů farář, který ony muže doprovázel, napřáhl směrem k mrtvému krucifixu a pronesl: „Pohleď, *strigone!* Toto je Ježíš Kristus! To je ten, kdo nás spasil od věčných plamenů a zemřel pro nás! A ty, *strigone*, který nemůžeš dojít pokoje, přestaň se už vracet mezi živé!“ Jelikož se ani poté nepodařilo mrtvolu probodnout, byl jeden z mužů pověřen, aby jí utal hlavu. Pokusil se, leč „váhavě a bojácně“, a tak se tohoto úkolu ujal jistý Stipan Milasić, který usekl mrtvole hlavu „jedinou ranou“. V tu chvíli mrtvý „ze sebe vyrazil mohutný výkřik, zhroutil se jako živý člověk takto potrestaný a velké množství krve se rozlilo po celém hrobě“. Po tomto zákroku a zasypání hrobu se všichni vrátili do svých domovů. Od té doby ani vdova, ani obyvatelé vesnice „si už na obtěžování mrtvého nestěžovali“.

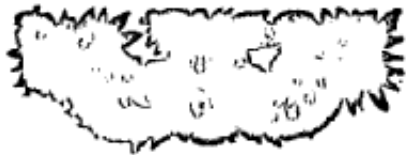
Valvasor dodává, že není důvodu pochybovat o pravdivosti tohoto příběhu, neboť se osobně vyptával „lidí, kteří tyto události zažili“. Poukazuje na to, že podobné jevy „jsou v Istrii poměrně rozšířené“, ale současně je už přisuzuje „pověřivosti a fantazii“, které jsou podle jeho názoru „obvyklejší u žen“.⁵

V květnu roku 1693 uveřejnil francouzský časopis *Le Mercure Galant* jako vůbec první v Evropě zprávu, která byla cele věnována

⁵ Pasáže z Valvasorova vyprávění uvedl už Tony Faivre (1962).

LE
MERCURE
GALANT.

CONTENANT PLUSIEURS
HISTOIRES VERITABLES,
Et tout ce qui s'est passé depuis
le premier Janvier 1672. jusques
au Depart du Roy.

PARIS,
Chez M. THODORE GIRARD, dans
la Grand'Salle du Palais, du costé de
la Cour des Aydes, à l'Envie.

M. DC. LXXII.
AVEC PRIVILEGE DE ROY.

upírům. Autor článku je označuje jako *stryges* a doplňuje polský výraz *upierz*.⁶ Text byl znovu uveřejněn *in extenso* v témže časopise v únoru následujícího roku, doplněn o komentář advokáta Marignera du Plessis. V článku je předložena tato definice upírů:

Objevují se mezi polednem a půlnocí; přicházejí vysávat krev z živých lidí,⁷ a to v takovém množství, že jim občas vytéká z úst, z nosu a hlavně z uší. Někdy mrtvola doslova plave v krvi rozlité v jejím hrobě. Říká se, že netvor má zvláštní druh hladu, který ho nutí pojídat rubáš, v němž je jeho tělo zabaleno. V noci chodí za příbuznými a přáteli, sevře je v pevném objetí a vysává z nich krev, čímž je oslabí, vyčerpá a nakonec jim přivodí smrt.⁸ Toto pronásledování se neomezuje na jedinou osobu, nýbrž přetrvává až do zahubení posledního člena rodiny. Lze mu učinit přítrž jediné tak, že mrtvole revenanta, která je i po delším pobytu v hrobě měkká, pružná, svalnatá a ruměná, někdo usekne hlavu a vytrhne srdce. Z jeho těla poté vyteče velké množství krve, již někteří lidé mísí s moukou a pečou z ní chleba, jehož požíváním se chrání před trýzněním ducha, který se pak už nevrací.

⁶ Autorem zprávy byl Pierre Des Noyers, tajemník polské královny Ludviky Marie Gonzagové. Ten už 30 let předtím, 13. prosince 1659, napsal svému kamarádovi, matematiku a astrologovi Ismaělu Bouillaudovi. Ve zprávě popsal, co je upiř, tj. „ukrajinská nemoc“, při níž mrtvola jí svůj rubáš a vyvolává tímto aktem smrt svých příbuzných (De Noyers 1859: 561). Korrespondence Pierra Des Noyerse z Polska z let 1655–1659 byla publikována v Berlíně roku 1859.

⁷ Zpráva o mrtvých, kteří v Polsku vysávají krev z živých lidí, byla publikována také v *Le Mercure Galant* v březnu 1693. Jednalo se ale o zprávu o proutcích věštbých pařížského teologa a profesora matematiky Clauda Comierse. Erudovaný vědec zde předpokládá, že mrtví zůstanou v hrobě a kousáním rubáše mohou „díky jakési sympatii“, přitahovat krev svých příbuzných (Comiers 1693: 80–81).

⁸ Ve Valvasorově textu se však nemluvílo přesně o způsobech, jimiž upír vyvolává smrt svých obětí.

Olomouc 17. století

V roce 1718 proběhlo první oficiální vyšetřování případu vampyrismu na Slovensku, alespoň pokud je nám známo. Týkalo se jistého Michala Kašpárka z Liptova. Představitelé medicíny a policie dospěli k závěru, že jde skutečně o vampyrismus (*magia posthuma*), a dali svolení k exhumaci a „popravě“ mrtvoly.

Do stejné doby spadá řada dalších událostí, které se odehrály v jiných oblastech uherského království, obývaných slovansky hovořícím obyvatelstvem. Záznamy o nich se nacházejí ve spisech opata Augustina Calmeta, jež jsou hlavním pramenem ke studiu oficiálního výkladu vampyrismu ve střední a východní Evropě, ale současně i zdrojem mnohých banalit a omylů o upírech (Calmet 1746).⁹

⁹ Někteří autoři málo znalí politického zeměpisu mluví i dnes o „maďarských upírech“ (srov. Supra s. XX), přestože ve skutečnosti šlo o upíry srbské nebo slovenské. Odvolávají se přitom na Calmeta, který si však pochopitelně nekladl otázku etnického původu obyvatelstva uherského království. Calmet v 18. století mluví obecně, ale přitom správněji než jeho následovníci, v VIII. kapitole své druhé disertace o mrtvých v Uhrách, kteří vysávají krev živých, a ne o „uherských (maďarských) upírech“.

Už tomu bude patnáct let, co jeden voják z garnizony, ubytovaný v domě jednoho vesničana u Hada-maka, poblíž uherských hranic, spatřil, že do domu, v němž právě seděl u stolu se svým hostitelem, vstoupil jakýsi neznámý muž a přisedl si k nim. U pána domu vyvolal příchozí velikou hrůzu, a stejně i u všech ostatních obyvatel v domě. Jen voják zůstal klidný, neboť nevěděl, co se děje. Jelikož však druhého dne pán domu umřel, začal se voják vyptávat a zvěděl, že neznámý příchozí byl otec domácího pána, zesnulý a pohřbený už před deseti lety, a že přišel, aby byl synovi nablízku a zvěstoval mu smrt. Voják o tom zpravil svůj regiment a ten uvědomil generální štáb, který dal příkaz hraběti Cabrerasovi, kapitánovi Alandettova pěšího pluku, aby prověřil tuto událost. Hrabě Cabreras se vypravil do dotyčného místa spolu s dalšími důstojníky, chirurgem a vojenským soudcem; vyslechli všechny obyvatele onoho domu, a ti jednohlasně dosvědčili, že ten příchozí byl otcem pána domu a že voják mluvil čistou pravdu. Totéž potvrdili i obyvatelé vesnice.

Pak dali vyzvednout z hrobu jeho tělo, které však vypadalo jako tělo člověka právě zemřelého a krev v něm kolovala jako v člověku živém. Hrabě Cabreras mu nechal stít hlavu a poté ho opět uložili do hrobu. Totéž bylo učiněno s dalšími revenanty, mezi nimiž byl i jeden už třicet let mrtvý, který se třikrát objevil doma v době oběda a vysál krev z krku napřed svému bratru, pak svému synovi, naposled jednomu sluho-vi, a nato všichni tři zemřeli. Po této výpovědi nechal hrabě otevřít hrob tohoto člověka, a protože ho našel ve stejném stavu jako toho prvního, tedy že mu v žilách kolovala krev, přikázal, aby mu hřebem probodli spánek a pak ho znovu uložili do hrobu.

Třetího, který byl pohřben déle než šestnáct let, nechal hrabě Cabreras spálit, protože vysál krev svých dvou synů a způsobil jim smrt. Hrabě o tom všem

sepsal zprávu generálnímu štábu, a ten adresoval císařskému dvoru žádost, aby vyslal experty od vojska a soudnictví, lékaře, chirurgy a nějakou vzdělanou a osvícenou osobu, aby prozkoumali příčiny těchto zvláštních událostí. Ten, kdo mi vyprávěl všechny tyto podivnosti, je vyslechl od pana hraběte Cabrerase ve Fribourgu im Brisgau roku 1730.

(Calmet 1746: 172)

Karl Ferdinand Schertz

Rovněž české země na počátku 18. století přitahovaly pozornost badatelů zabývajících se vampyrismem. Roku 1704 byla v Olomouci publikována proslulá *Magia posthuma* od Karla Ferdinanda Schertze, která bude mít „rozhodující roli v rokování o upírech během celého 18. století“ (Introvigne 1997: 95). Nejstarší případ, který Schertz uvedl s odkazem na Neplachovu kroniku, je případ mrtvého muže z okolí Kadaně. Poté co byl pohřben, tento muž

prý začal vyvolávat jménem své sousedy, a ti do osmi dnů zemřeli. Jeho mrtvolu vyňali z hrobu a propíchlí špičatým kulem, avšak mrtvý se i nadále zjevoval a prý dokonce děkoval za kůl, který mu sloužil „k odhánění psů“. Kromě toho, že se takto vysmíval, však škrtil a zabíjel další lidi, a to až do dne, kdy byla mrtvola spálena. Schertz v této souvislosti upřesňuje, že obdobné příhody se častěji než v Čechách odehrávají na Moravě, především na Olomoucku (Schertz 1704; srv. také Jireček 1863: 13).

K Olomouci zaměřil svou pozornost i opat Calmet a věnoval sedmou kapitolu své disertace „Revenantům neboli Upírům na Moravě“ (Calmet 1746: 172–173).

Je mi známo, že pan z Vassimontu, rada Hraběcí komory v Baru, byv poslán na Moravu Jeho Královskou Výsostí Leopoldem I., vévodou lotrinským, do služeb jeho bratra vévody Karla, biskupa olomouckého a osnabrückého, zaslechl zvěsti, že v té zemi je obvyklá a častá věc, že lidé nějakou dobu už mrtví chodí po kraji, sedají si ke stolu k osobám, jež znali ještě zaživa, ale pak kývnutím hlavy na někoho ukážou, kdo pak za pár dní zcela jistě umře. Pan z Vassimontu se o tom ujistil, jednáje s mnoha osobami, jež mu daly přesné údaje, mimo jiné s jedním starým farářem, kterýžto tvrdil, že takových případů viděl více. Biskupové a kněží z této země požadovali na Římu vyjádření k tak neobvyklé záležitosti, ale nedostalo se jim žádné odpovědi, neb tam se domnívali, že to vše jsou jen pouhé vidiny, nic než fantazie lidu. Pak se rozhodli vyzvednout ze země těla těch, co se takto zjevovali, a spáliti je anebo jiným způsobem je zničiti. Tím se konečně zbavili nečistých příznaků, které už dnes v zemi nejsou tak časté. To vše vyprávěl onen dobrý farář.

O těchto zjeveních pojednává spisek nazvaný Magia posthuma, sestavený Karlem Ferdinandem Schertzem, vytištěný v Olomouci L. P. 1706 a věnovaný knížeti Karlu Lotrinskému, biskupovi olomouckému a osna-

brückému. Autor vypravuje, že v jisté vesnici jedna žena zemřela poté, co se jí dostalo svátosti umírajících, a byla pohřbena na místním hřbitově. Čtyři dni po její smrti zaslechli obyvatelé vesnice silný hluk a podivné zvuky a zahlédli přízrak, který se zjevoval v podobě psa anebo v lidské podobě, a to ne jednomu člověku, nýbrž mnoha lidem; všem způsoboval nesnesitelnou bolest, jak jim svíral hrdlo nebo hrud, že je skoro zadusil, a tloukl je po těle, čímž všem přivodil takovou strašnou slabost, že vypadali bledí, pohublí a vyčerpaní.

Ten přízrak nešetřil ani zvířata. Krávy byly nalezeny, jak leží na zemi napůl mrtvé a bučící bolestí, jak jednu po druhé švihal ocasem.

Koně zas bylo vidět celé uřícené a zpěněné, s kouřícími nozdrami jako po dlouhém a únavném trysku.

Calmet upozorňuje na to, že i přes zřetelný skepticismus Říma vůči těmto věcem nechávala olomoucká konzistoř i nadále upíry vyndávat z hrobů a spalovat. Tyto události měly za následek dvojí oficiální vyšetřování, nařízené na osobní příkaz císařovny Marie Terezie.¹⁰

První bylo svěřeno lékařům Webstovi a Gasserovi, druhé provedl její osobní lékař, Holanďan Gerard van Swieten v roce 1755¹¹ a výsledky šetření uveřejnil zprvu v němčině (1768) a později v italštině (1781). Van Swieten se znovu vrací k rozhodnutí olomoucké konzistoře z 23. dubna 1731,¹² v němž se nařizovala exhumace devíti mrtvol, z toho sedmi dětí, podezřelých z toho, že se nakazily od upíra, který byl před časem pohřben na téměř hřbitově. Podobně jako jeho předchůdci Webst a Gasser, kteří již

¹⁰Marie Terezie udržovala přímé písemné styky s Calmetem, stejně jako francouzský král Ludvík XIV. a papež Benedikt XIV. (Introvigne 2001: 605).

¹¹Rukopis zprávy Gerarda van Swietena (nikoli vlastnoruční) je dnes uložen v Národní knihovně ve Vídni, nese název *Remarques sur le vampyrisme de Silesie de l'an 1755* (srov. přílohu 3 této knihy).

¹²Van Swieten na tomto místě omylem uvádí datum 23. dubna 1723 (van Swieten 1755 (1781: 29)).

Gerard van Swieten

analyzovali tutěz příhodu, se staví velmi skepticky k jevu nyní jednoznačně nazvanému vampyrismus a poznamenává, že i těla jiných mrtvých, kteří nebyli podezřelí z nákazy upírem, se mohla uchovat v neporušeném stavu. Van Swieten cituje i další případy, u nichž daly úřady souhlas otevřít hroby a zmrzačit nebo spálit mrtvoly, protože údajně šlo o „čarodějnice“ nebo o jejich příbuzné a jejich těla byla nalezena jako „dobře zachovaná“. Po vylíčení těchto příhod vyjadřuje autor silné rozhořčení nad praktikami provozovanými na Moravě a ukončí náhle své pojednání, aby „se nenechal unést za patřičné meze.“

Avšak zprávy, které vyvolaly v západní Evropě největší rozruch, pocházely ze Srbska, jehož některé kraje byly v letech 1718–1739 součástí rakouského císařství. Tyto srbské příběhy znovu evokovaly otázku frekventovanou ve středověké Evropě, a sice otázku vztahu mezi každodenním životem a magickým světem, na niž se v době rozvoje a prosazování racionalistické mentality v moderní Evropě pozapomnělo. Dokument byl sepsán 31. červenci 1725 císařským posádkovým dodavatelem v městečku Veliko Gradišće

(centrální Srbsko). Domníváme se, že je vhodné uvést na tomto místě celý text, neboť jakékoli zkracování či parafrázování by působivost tohoto dobového svědectví oslabilo.¹³

Ode dne co jistý člověk slyšící na jméno Peter Plogojovitz¹⁴ zemřel, uplynulo deset týdnů. Žil ve vsi Kisolova, v okrese Rahm, a byl pohřben podle rétských zvyků; pak bylo oznámeno, že v téže vsi Kisolova v jednom týdnu zemřelo devět osob, starých i mladých, a všechny zemřely na následky nemoci trvající dvacet čtyři hodiny. A tyto osoby veřejně prohlásily, dokud ještě byly naživu, ale už na smrtelném loži, že shora řečený Plogojovitz, který zemřel před desíti týdny, je navštívil ve spánku a zalehl je tak, že se dusily ležící pod tím přízrakem. Jiní poddaní byli velmi poděšeni a ještě víc v té hrůze utvrzeni tím, že manželka zesnulého Petera Plogojovitze poté, co prohlásila, že manžel za ní přišel a chtěl po ní své opanky či stěvice, opustila ves Kisolovo a odstěhovala se do jiné vesnice. A jelikož je možné spatřiti u takových osob (které jsou tu zvány vampýři) různá znamení – to jest, že tělo není v rozkladu a kůže, vlasy, vousy a nehty dále rostou – tak poddaní se usnesli jako jeden muž otevřítí hrob Petera Plogojovitze a přesvědčiti se, zda řečená znamení jsou i u něho vskutku k nalezení. Za těchto okolností se dostavili ke mně a vyloživše tyto události, žádali po mně a po místním popovi či knězi z farnosti, abychom byli přítomni zkoušce. A přestože já jsem zpočátku nesouhlasil, připomínaje jim důrazně, že napřed nutno

¹³Text, uveden už několikrát v současné době (Grenz 1967; Barber 1988; Maiello 2004), je od května 2010 už v dispozici v digitalizované formě na internetu (http://de.wikisource.org/wiki/Tractat_von_dem_Kauen_und_Schmatzen_der_Todten_in_Gräbern)

¹⁴Tihomir R. Djordjević (1953: 152) zastává hypotézu, že správné jméno toho, kdo je pro folkloristy snad nejznámějším upírem, by mohlo být Petar Blagojević; tato podoba se však na rozdíl od jména Plogojovitz (Plogojiwitz od transkripce z roku 1734) neobjevuje v žádném přímém pramenu. Kisolova je vesnice Kisiljevo, nedaleko od Velikého Gradišće.

s veškerou pokorou a úslužností vše oznámiti velectěné Správě a vyslechnouti její vznešené mínění o této věci, oni nebyli v nižádném případě ochotni tak učiniti, nýbrž mi dali tuto krátkou odpověď: Mohu prý jednati, jak je mi libo; pakliže však jim nepovolím onu zkoušku a nedám zákonné svolení k tomu, aby naložili s tělem podle místních zvyklostí, oni opustí své domovy, neboť v očekávání příznivé odpovědi z Bělehradu by celá ves mohla padnouti v oběť zlému duchu. Šeptalo se, že se tak událo již někdy dříve za Turků – a oni nechtěli čekat, aby se toto znovu přihodilo. Jelikož jsem nebyl mocen odvrátiti tyto lidi od jejich rozhodnutí ani dobrým slovem, ani pohrůžkami, odebral jsem se do vsi Kisolovo spolu s popem z Gradisku, a tam jsem spatřil tělo Petera Plogojovitze těsně po exhumaci a s nejlepším vědomím a svědomím jsem zjišťoval jeho stav: zaprvé, nemohl jsem naléztí nejmenší stopy po zápachu, kterýžto jindy mrtvoly provází; zadruhé, tělo – s výjimkou nosu částečně zmizelého – bylo svěží ve všech částech a ve všech ohledech. Vlasy a vousy, a dokonce i nehty, z nichž ty staré upadly, mu znovu vyrostly, stará kůže barvy bělavé až popelavé ustupovala kůži nové a svěží. Obličej, ruce, nohy i celé tělo se nacházelo v takovém stavu, že nemohlo býti zachovalejší za života tohoto poddaného. Nikoli bez údivu zřel jsem na jeho rtech něco čerstvé krve, kteroužto podle obecného mínění vysál z osob jím zabitých. Zkrátka všechna znamení, o nichž poddaní hovořili (jak uvedeno výše), tu byla patrna. Poté co já i pop jsme byli přítomni tomuto představení a lidé se začali chovati spíše zuřivě než vystrašeně, všichni přítomní ve velkém spěchu naostřili špici u kůlu – s úmyslem propíchnouti jím mrtvolu – a bodli jím přímo do srdce, z něhož hned po probodnutí vyteklo mnoho úplně čerstvé krve, jakož i z uší a z úst, ale ještě jiná nenormální znamení se ukázala (kterážto nechávám stranou z ohledu na

slušnost).¹⁵ Konečně podle svých obvyklých praktik spálili výše řečenou mrtvolu in hoc casu, až z ní zbyl toliko popel, o čemž si dovoluji uvědomiti ctihodnou Správu, a přitom též bych chtěl prezentovati poníženou žádost, že kdyby bylo v této proceduře shledáno jakékoli pochybení, ať je z něho obviněn nikoli níže podepsaný, nýbrž poblouzněný dav jatý hrůzou.¹⁶

Díky badatelům 18. století, zejména Augustinu Calmetovi, může komplexní rozbor případů vampyrismu doložených na Moravě, ve Slezsku, na Slovensku a v Srbsku překročit rámec vymezený etnografy těchto zemí, jejichž výzkumy započaly až na sklonku první poloviny 19. století. Nezdá se však, že se by tyto etnografové znali Calmetovo dílo, a tak lze říci, že ve svých zemích pustili do zkoumání vampyrismu, aniž by brali v potaz vědecko-teologickou diskusi, jež probíhala na Západě již celé století před rozvojem etnografických studií ve střední a východní Evropě. Z různých příhod zaznamenaných již v 18. století a zcela podobných těm, jež byly zapsány v průběhu století následujícího v zemích střední a východní Evropy a na Balkáně, bude vhodné uvést ještě jednu, která se stala jakýmsi milníkem ve studiu vampyrismu – přinejmenším pro západoevropské veřejné mínění 18. století, ale i pro celé generace badatelů, pro něž byly nedostupné etnografické prameny v různých slovanských jazycích. Máme na mysli tzv. události v Medvedje, o nichž Michael Ranft prohlásil, že „uvedly všechny v naprostý úžas“ a že se o nich debatovalo „na všech sešlostech lidí vyššího i nižšího stavu“ (Ranft 1734: 178). Rozruch

¹⁵Tato „nenormální znamení“ se týkají erekce, kterou údajně vyvolávalo nadmutí způsobené rozkladem pohlavních orgánů mrtvolky (Barber 1989: 9).

¹⁶Podobný příběh obsahuje druhé vydání *Lettres juives* od Boyera d'Argens (1738), jedné z knih, jež v 18. století patřily k vydavatelsky nejuspěšnějším, podobně jako spis samého Augustina Calmeta (1746: 173). Oba autoři se domnívali, že šlo o jiné příhody než ty, v nichž figuroval Peter Plogojovitz. Všechno však nasvědčuje tomu, že nehledě na řadu vyprávění sebraných v různých krajích Srbska a odkazujících k těmto obdobím, jde tu o pouhou variantu téhož příběhu, která se osamostatnila z důvodu pozdějšího zaznamenání.

vyvolala zpráva, která vstoupila do historie pod názvem *Visum et Repertum*, sepsaná vojenským lékařem Johannesem Flückingerem společně s nadporučíkem Büttnerem z Alexandrova pluku. Protože však je známo, že vyšetřovatelé dorazili do srbského městečka Medvedje až několik dní potom, co byl upír exhumován, proboden kulem a spálen, nacházíme ve zprávě různé časové nepřesnosti. Z tohoto důvodu necitujeme Flückingerův úvod, nýbrž se odvoláváme na rekonstrukci událostí, již provedl Tony Faivre ve roce 1992 (1993: 49).¹⁷

V roce 1726 (nebo 1727) se v Medvedje zabil voják Arnold Paole tak, že spadl z vozu se senem a zlomil si vaz. Paole byl znám svými řečmi, že se stal obětí upíra během výpravy do tureckého Srbska. Aby se vyhnul upíří nákaze, pozřel trochu hlíny z upírova hrobu a tělo si potřel jeho krví. Přes tyto bezpečnostní zákroky, jež Paole na sobě vykonal, začali si obyvatelé Medvedje za pár týdnů po jeho smrti stěžovat, že mrtvý napadl v noci několik lidí a čtyřem z nich přivodil smrt. Místní úřady daly souhlas exhumovat jeho tělo přesně čtyřicet dní po úmrtí. V hrobě byly nalezeny znaky charakteristické pro „upíra“, tj. dokonale zachovalá tělesná schránka, čerstvá krev kolem očí, uší a nosu, nově narostlé dlouhé nehty. Proto bylo rozhodnuto, že mrtvému probodnou srdce špičatým kulem. Podle zprávy mrtvola „hlasitě zasténala a hojně krvácela“. Poté bylo tělo spáleno.

Voják Arnold Paole by se nedostal do historie jako upír, kdyby v Medvedje nedošlo k dalším případům vampyrismu o pět let později. Roku 1731 se obyvatelé obce obrátili na rakouské úřady, konkrétně na jistého podplukovníka Schnetzera, který do Medvedje vyslal říšského epidemiologa jménem Glaser. Ten dorazil ze srbského města Paraćin 12. prosince 1731 a měsíc poté (26. ledna 1732) vypracoval zprávu, jež podle markýze Botty Adorna, tehdejšího zástupce knížete Karla Alexandra z Württembergu v Bělehradě, byla „poněkud zmatená, avšak lehce znepokojivá“ (srov. Faivre 1993: 49).¹⁸

¹⁷Nedávná úplná verze tohoto textu je obsažena v práci Sturma a Völker, 1968.

¹⁸Ještě dříve, než byla oficiální zpráva publikována, Johann Friedrich Glaser,

V Glaserově zprávě se nemluví o exhumaci mrtvol, ale přesto podle ní šlo o „13 Vampyren“. Vídeň okamžitě vyslala na místo vojenskou komisi, vedenou chirurgem Johannem Flückingerem, která se 7. ledna 1732 ubytovala v Medvedje a devatenáct dnů poté (26. 1. 1732) poslala svoji zprávu, která navázala na předchozí šetření doktora Glasera. Flückingerova zpráva byla anonymně publikována na začátku dubna s názvem *Visum et Repertum über die so gennanten Vampirs oder Blut-aussaugers*, ale již předtím (19. března 1732) byla část zprávy zveřejněna v čísle 12 *Commercium Litterarium*.¹⁹

Zde je původní verze zprávy v českém překladu:

1. Žena jménem Stana, stáří 20 let. Zemřela při porodu před dvěma měsíci, po třídní chorobě. Sama před smrtí prohlásila, že se pokropila krví jednoho upíra. Takže buď ona, nebo i její syn, který zemřel krátce po narození a v nedostatečně hlubokém hrobě byl zčásti roztrhán psy, se zřejmě proměnili v upíry. Její tělo bylo skoro zachovalé, bez známek rozkladu. Po otevření mrtvoly bylo nalezeno množství čerstvé extravaskulární krve v *cavitate pectoris*. *Vasa, arteriae a venae*, kromě *ventriculus cordis* nebyly zaplněny sraženou krví, jak je to obvyklé. Všechna viscera, tj. *pulmo, hepar, stomachus, lien et intestina* byla skoro v tak čerstvém stavu jako u živého a zdravého člověka. Děloha byla spíše zvětšená a zvnějšku silně zanícená, neboť placenta a lochie zůstaly na místě, avšak ve stavu hnilobném. Kůže z rukou a nohou spolu se starými nehty sama opadla, avšak bylo již vidět nehty nově vyrostlé, spolu s novou svěží kůží.

otec zmiňovaného epidemiologa, informoval 13. 2. 1732 o objevech „upírů“ v Medvedje redakci časopisu *Commercium Litterarium*. Článek Johana Friedricha Glasera byl pak publikován měsíc poté v 11. čísle časopisu (11. březen 1732) na str. 82–84. Kompletní text oficiální Glaserovy zprávy je v Hambergeru 1992 (: 46–49; srov také Reiter 2009: 1–3).

¹⁹Od března do prosince 1732 bylo v *Commercium Litterarium* publikováno osmnáct článků a recenzí o upírech v latinském jazyce.

2. Žena jménem Miliza (stará šedesát let). Zemřela po tříměsíční nemoci, pohřbena před více než devadesáti dny. V hrudi měla mnoho tekuté krve a také ostatní vnitřnosti byly v dobrém stavu, stejně jako v prvním případě. Během pitvy se všichni přítomní vojáci velmi podívovali jejímu dokonale zachovanému a kyprému tělu, prohlašující svorně, že tu ženu dobře znali už od jejího mládí. Zaživa byla vždy spíše hubená a kostnatá, než se tak překvapivě zaoblila v hrobě. Říkali také, že v tomto případě ona sama byla původcem vampyrismu, neboť požívala maso z jistých zvířat zabitých dřívějšími upíry.

3. Osmidenní dítě, pohřbené před devadesáti dny, rovněž prokazující upířské příznaky.

4. Syn jednoho hajduka, stáří šestnáct let. Exhumován poté, co byl devět týdnů v zemi. Také on zemřel po nemoci trvající tři dny. Nalezen v podobném stavu jako ostatní upíři.

5. Johachim, také syn hajduka, věk sedmnáct let. Zemřel po nemoci trvající tři dny. Byl pohřben před osmi týdny a čtyřmi dny; po exhumaci nalezen v podobném stavu jako ostatní.

6. Žena jménem Ruscha. Zemřela po desetidenní nemoci, pohřbena před šesti týdny. Mnoho čerstvé krve nejen v hrudi, ale také in fundo ventriculi. Tytéž příznaky se projevovaly i u jejího syna, který byl star osmnáct dní a zemřel před pěti týdny.

7. Nic odlišného u desetileté dívky, jež zemřela před dvěma měsíci: nacházela se ve stejném stavu, takřka úplně zachovalá, bez stop rozkladu, s množstvím čerstvé krve v hrudi.

8. Přesvědčili nás, abychom exhumovali také manželku hajduka a jejího syna. Zemřela před sedmi týdny a syn, starý osm týdnů, zemřel před jednadvaceti dny. Zjistilo se však, že obě těla, matčino i synovo, byla úplně rozložená, přestože druh země i hroby byly